

УДК 81'44'37

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРЛІНГВАЛЬНОЇ ЛАКУНАРНОСТІ

Онищук М. І.

Тернопільський національний економічний університет

У статті з лінгвокультурологічних позицій розглядається міжмовна лакунарність, яка трактується як мовне явище і описує незбіги (повні чи часткові) елементів знання про світ. Відповідно до моделі міжкультурної комунікації виокремлено критерії класифікації культурологічних лакун, проведено їхній зіставно-типологічний аналіз на матеріалі української та англійської мов, виділено способи елімінації культурологічних лакун на перекладному матеріалі творів художньої літератури.

Ключові слова: інтерлінгвальна лакунарність, культурологічна лакуна, елімінація, міжкультурна комунікація, переклад.

Онищук М. И. Лингвокультурологический аспект исследования интерлингвальной лакунарности. В статье с лингвокультурологических позиций рассматривается межъязыковая лакунарность, которая понимается как языковое явление и описывает несовпадения (полные или частичные) элементов знания о мире. Согласно модели межкультурной коммуникации выделены критерии классификации культурологических лакун, проведен их сопоставительно-типологический анализ на материале украинского и английского языков, выявлены способы элиминации культурологических лакун на переводном материале произведений художественной литературы.

Ключевые слова: интерлингвальная лакунарность, культурологическая лакуна, элиминация, межкультурная коммуникация, перевод.

Onyschuk M. I. Linguocultural approach to interlingual lacunarity research. The article focuses on the linguocultural approach to interlingual lacunarity study, which is treated as a linguistic phenomenon and deals with dissimilarity (full or partial) of elements of knowledge about the world. According to the model of intercultural communication, the criteria for cultural gaps classification have been outlined, the comparative-typological analysis in the Ukrainian and English languages has been carried out, ways of cultural gaps elimination via translations of fiction have been analyzed.

Key words: interlingual lacunarity, cultural gap, elimination, intercultural communication, translation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У зв'язку з поширеністю мовознавчих розвідок з міжкультурної комунікації спостерігається значний інтерес до розробки аспектів взаємодії мов і культур різних народів, мовної картини світу, мовного знака, номінованого та неномінованого у мові. Національно-специфічні особливості контактуючих культур стають на заваді в процесі міжкультурного спілкування, адже специфіка останніх виявляється лише в ситуації контакту. Це змушує дослідників розглядати особливості сучасних умов розвитку мов, взаємного збагачення культур та їхньої подальшої взаємодії, що детермінує появу зіставних мовознавчих досліджень на матеріалі віддаленоспоріднених мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення проблем мовної реалізації національних картин світу є однією з ознак утвердження антропоцентричної парадигми в сучасних лінгвістичних розвідках. Вивчення мовної картини світу було започатковано

© Онищук М. І. Лінгвокультурологічний аспект дослідження інтерлінгвальної лакунарності

у працях В. Гумбольдта, який вважав, що мови відрізняються різними світоглядами. На матеріалі екзотичних мов наукові напрацювання у цьому напрямку було продовжено Є. Сепіром, Б. Уорфом, А. Вежбицькою. Картина світу представлена в широкому культурному контексті у працях Арутюнової Н. Д., А. Вежбицької, Гудкова Д. Б., Марковіної І. Ю., Сорокіна О. А. та інших. Сучасні дослідження у цій галузі зосереджені на зіставленні менталітету двох лінгвокультурних спільнот з метою виявлення подібностей та відмінностей між ними, серед яких саме лакуни слугують сигналами специфіки лінгвокультурної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Проблема виникнення та існування лакун тісно пов'язана з питанням універсального й специфічного у мовах. У зарубіжній лінгвістиці це пояснюється тим, що деякі феномени мови і культури, які вважалися універсальними (лінгвістичні та культурологічні універсалії), можуть не бути представлені в окремих культурах, тобто для деяких культур такі феномени виявляються лакунізованими [7, 17]. Цей підхід уможливорює розгляд лакун як базових елементів лінгвокультурної спільноти (далі – ЛКС), що відображають етнічно, соціально, історично, науково детерміновані категорії її світогляду.

Результати експериментальних досліджень білінгвізму доводять доцільність розрізнення лінгвістичних та культурологічних лакун. Часто лише володіння мовою є недостатнім для того, щоб білінгв міг слугувати ефективним посередником у спілкуванні представників двох ЛКС, адже концептосфера культури виражається не лише лінгвістичними засобами [1, 73; 2, 49; 9, 98].

Актуальність пропонованої наукової розвідки зумовлена посиленням інтересом зіставних студій до розгляду безевівалентності як мовного феномена й лакунарності, зокрема, у лінгвокультурологічному ракурсі на матеріалі далекоспоріднених мов.

Метою статті є довести, що інтермовну лакунарність можна вивчати з лінгвокультурологічних позицій. Для досягнення мети у статті окреслено такі **завдання**: 1) обґрунтувати можливість застосування лінгвокультурологічного підходу для класифікації лакунарних одиниць; 2) відповідно до моделі міжкультурної комунікації розглянути культурологічні класифікації лакун; 3) здійснити зіставно-типологічну характеристику аналізованих культурологічних лакун на матеріалі української та англійської мов; 4) простежити способи елімінації культурологічних лакун на перекладному матеріалі художньої літератури.

Джерельною базою статті слугує вибірка субстантивних лакунарних одиниць з прозових творів (В. Підмогильний “Невеличка драма” / “A Little Touch of Drama” (пер. Дж. і М. Лукій) та Е. Hemingway “The Sun Also Rises” / “Фієста” (пер. М. Пінчевський)).

Дослідження проблем лакунарності, які передбачають ширше тлумачення терміна “лакуна”, відрізняють дві характерні особливості. По-перше, основним об'єктом дослідження в попередніх працях є словниковий склад зіставляваних мов (за винятком граматичних та поведінкових лакун), при чому переважно лексика розглядається при описі як мовних, так і культурологічних явищ. Лакуни, які існують на інших рівнях мови, практично не аналізуються. По-друге, мовні й культурологічні розглядаються здебільшого ізольовано, незалежно одна від одної. Зв'язок між мовою і культурою лише констатується. Проте мовознавчі розвідки спрямовані на виявлення особливостей кореляції мовних й культурологічних лакун в різноструктурних мовах.

Різноманітність синхронічних міжмовних груп лакун можна розподілити на два основних типи, які виокремлюють практично всі дослідники, – лінгвістичні і культурологічні. Такий поділ сформувався на основі певного лінгвістичного контексту на етапі системно-структурного підходу до лексики, в умовах жорсткого протиставлення лінгвістичних й енциклопедичних знань, що не відповідає сучасному стану розробки проблем лексикології.

Характерні для сучасного мовознавства й відповідно вимог антропометричної парадигми, інтегральні концепції не розподіляють, а пов'язують різні аспекти аналізу слова. Тому види лакун, ймовірно, слід вибудовувати як такі, яким властиві трансформаційні риси.

У сучасному українському мовознавстві лакуни розглядають як базові елементи національної специфіки ЛКС, які ускладнюють переклад текстів і сприйняття їх іншокультурними реципієнтами через відсутність у зіставлюваній мові відповідників мовних одиниць різних рівнів, позначень понять, категорій, асоціативних реакцій, а також паравербальних засобів мовлення [6, 512]. На наше переконання, таке розширення обсягу використання поняття “лакуна” ґрунтується на положенні про тісний взаємозв'язок мови і культури та допомагає встановленню певних конкретних форм їхньої кореляції саме через виявлення культурологічних лакун. Цілком обґрунтованим вважаємо припущення про те, що існування *лакун культурного фонду* зумовлене історичною та культурною спадщиною певної ЛКС. Сюди належать знання мови та культури про твори мистецтва, літератури, історичні події, маловідомих для носіїв інших мов та культур. Частково лакуни культурного фонду виявляються при використанні у мовленні, яке відбувається у прецедентних текстах [3, 216]. За Карауловим Ю. М., останні постають як фрагменти, які добре відомі представникам ЛКС разом з її попередниками й сучасниками та яким властивий неособистісний характер.

За умови подолання лінгвістичних бар'єрів та максимально можливої елімінації лінгвальних лакун саме розбіжності можуть зашкодити міжкультурній комунікації. З огляду на зазначене вище, важливою залишається систематизація культурологічних лакун, які перешкоджають адекватному розумінню тексту іншомовним реципієнтом. Деталізована класифікація, яка узагальнює досвід попередніх дослідників, запропонована Сорокіним Ю. О. та Марковіною І. Ю. [5, 42], ґрунтується на когнітивних й мовленнєво-поведінкових мотивах їхнього виникнення у середовищі певного етносу. Відповідно до моделі процесу міжкультурної комунікації лінгвісти виокремлюють три групи:

– *лакуни культурного простору (ландшафту)*, які відображають незбіги культурних фонів, що оточують автора та реципієнта тексту;

– *діяльнісно-комунікативні лакуни*, які відображають національно-культурну специфіку різних видів діяльності;

– *суб'єктні лакуни*, які відображають національно-культурні особливості комунікантів, що належать до різних лінгвокультурних спільнот [7, 28].

1. *Лакуни культурного простору* вказують на невідповідність уявлень і оцінок аспектів культурного простору, до якого належить навколишній світ, яким його бачать представники відповідної культури, типовий спосіб життя, знання, а також власні уявлення про себе та інших (чужих). Серед лакун культурного простору можна виокремити перцептивні, етнографічні лакуни та лакуни культурного фонду.

2. Друга значна група – *діяльнісно-комунікативні лакуни*, які виражають відмінності видів діяльності, характерних для певної культури, серед яких виокремлюється декілька різновидів: ментальні та поведінкові (кінесичні, рутинні та етикетні) лакуни.

3. *Суб'єктні чи культурно-психологічні лакуни* виражають “культурні особливості” відповідної лінгвокультурної спільноти, серед яких виокремлюють характерологічні, силогістичні та культурно-емотивні лакуни.

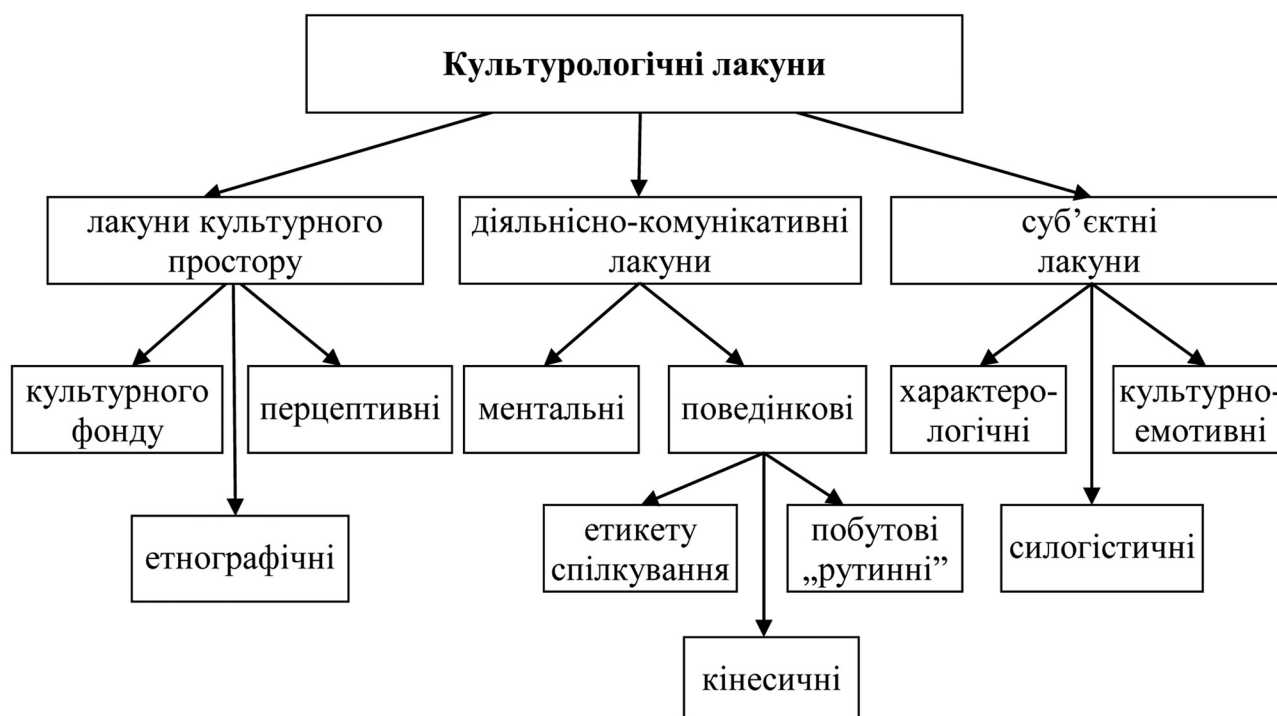

Рис. 1. Класифікація міжмовних культурологічних лакун

Практично усі види культурологічних лакун, крім етнографічних, не замикаються на слові. Для їхньої експлікації потрібне не слово в системі зіставлених мов, а висловлювання та ширші текстові фрагменти.

У зв'язку з цим можна припустити доцільність найменування етнографічних лакун (абсолютні, відносні, векторні) *лінгвокультурологічними*. Їм належить проміжне місце між лінгвальними та екстралінгвальними. Зрозуміло, що етнографічні лакуни отримують свою лексичну експлікацію у словнику та тексті. З іншого боку, окремі види культурологічних лакун, наприклад, кінесичні, не належать до етнографічних, проте їм також властиво отримувати лексичну експлікацію.

В аналізованій класифікації лакун простежується четверта група – *власне текстові*, які виникають через специфіку тексту як знаряддя спілкування, а саме: зміст, форму фіксації та відтворення матеріалу, його орієнтацію на певного реципієнта, особливості авторського стилю тощо.

Способи елімінації безеквівалентних одиниць є достатньо висвітленими у мовознавчій, зокрема, перекладознавчій літературі. Зазвичай культурологічні лакуни перекладають описовим тлумаченням або запозиченням лексеми з мови-джерела шляхом її транскрипції, транслітерації чи калькуванням [4, 329]. Обидві групи різняться наявністю / відсутністю однослівної номінації певного поняття: 1) відсутність лексем, що детерміновано відсутністю в цій культурі відповідних понять; 2) відсутність слова зумовлена відсутністю однослівного (нерозчленованого, синтетичного) його вираження. У цьому зв'язку М. П. Кочерган вважає, що такі мовні колізії свідчать про незавершеність процесу формування поняття.

Пропонуємо простежити способи елімінації культурологічних лакун на перекладному матеріалі англійською та українською мовами. Виявлено, що аналізований тип інтерлінгвальної лакунарності поширений в номінаціях посуду та елементів домашнього побуту, пор.: укр. [...] *“Добрідень, добридень! Чудово! Але хто ж приходить, коли самовар уже погас?”* [10, 71]; англ. “[...] *How’re you? Splendid! But you have come when the samovar is no longer hot.*” [13, 80]. Спостереження над мовним матеріалом доводять, що доволі часто такий вид лакун виявляється серед експліцитних дериватів на позначення побутових предметів.

Інтерлінгвальна лакунарність простежується також серед лексем на позначення мір довжини, ваги і грошових одиниць. Так, в українській мові лексема *червонець* уживається на позначення грошового кредитного білета вартістю десять карбованців, що був в обігу в СРСР з 1922 р. до 1947 р. Уведення у вторинний текст лексеми *rouble* свідчить про те, що конститuentи бінарної опозиції *червонець* :: *rouble* перебувають у родо-видових лексико-семантичних відношеннях, пор.: укр. “[...] Існування цього сусідського kota за приблизним обрахунком коштує мені близько *червінця* місячно, але я терпів його, щоб не сваритися з сусідами, що на нього моляться.” [10, 60]; англ. “[...] The cat costs me about *a ruble* a month in stolen food, but I have suffered this so as not to quarrel with the neighbours who worship him.” [13, 70].

Під час зіставного дослідження виявлена значна кількість асоціативно збагачених запозичень. Денотативні еквіваленти, які існують у мові реципієнта, доводять релевантність запозичень. Додаткові співзначення такої лексики доповнюються невловимим зв'язком з місцем її зародження. Наприклад, англ. “[...] These men were *aficionados*. Those who were *aficionados* could always get rooms even when the hotel was full.” [12, 115]; укр. “[...] Це були *aficionados*. Такі люди завжди одержували номер, навіть коли готель був переповнений.” [11, 109], де номінатема *aficionado, -dos (Spanish)* – укр. *палкий прихильник кориди*, етимологічно походить від іспанської лексеми *aficion / affection*, що в англійській асимілювалася та функціонує як запозичення.

Лакунарні одиниці на позначення соціального статусу людини потребують компенсації, яка відбувається здебільшого описово за допомогою лексичної об'єктивації, пор.: укр. “[...] *I тут же, в кухні, кооператор* голосно розводився про свої дальші плани”. [10, 3]; англ. “[...] In the kitchen *the co-op worker* held forth about his future plans.” [13, 9]. Аналогічне явище простежується в українсько-англійських кореляціях субстантивів *commoner* :: *державний діяч*, які складають бінарну привативну опозицію. Субституція за змістом і за формою, якої зазнають у контекстуальному оточенні аналізовані лексеми, відбувається також шляхом лексичної об'єктивації, пор.: англ. “*I reverse the order. For Bryan's sake. As a tribute to the Great Commoner.*” [12, 106]; укр. “*Я міняю порядок, щоб ушанувати пам'ять Брайєна. Щоб віддати належне видатному Державному Діячеві.*” [11, 99]. Зазначимо, що в аналізованому прикладі відбувається розширення родової характеристики поняття зі збереженням національно-культурної специфіки слова.

Аналогічна ситуація простежується при елімінації лакунарної одиниці *українізація* (англ. – *ukrainization*), пор.: укр. “[...] Мені зовсім випадково, в зв'язку з загальним процесом *українізації*, довелось обізнатися з народною думою про *Марусю Богуславку*, — зауважив *Славенко*.” [10, 32]; англ. “[...] Quite by chance, in the course of my ‘*Ukrainization*,’” said *Slavenko*, “*I got to know the duma about Marusia Bohuslavka.*” [13, 38]. Будучи формально тотожним коррелятом в опозиції *українізація* (англ. – *ukrainization*), він вирізняється тим, що план змісту цієї лакунарної одиниці залишився нерозкритим. Відсутність останнього компенсується корелятом, який сприймається в англійській мові як екзотизм та здебільшого залишається незрозумілим для представників цієї ЛКС, тому потребує додаткового пояснення значення.

Цілком неординарний підхід до класифікації міжмовних лакун та кардинально іншу концепцію їх розподілу пропонує дослідниця Астрід Ертельт-Віт [8, 5], виокремлюючи чотири основні класи: *ментальні* (mental lacunas); *діяльнісні лакуни* (lacunas of activity); *об'єктні лакуни* (lacunas of objects) та *аксіологічні лакуни* (axiologic lacunas). Такий підхід до розгляду інтерлінгвальної лакунарності з позицій аксіології культури виглядає радше малоінформативним й таким, який слабо диференціює види мовної лакунарності. Пропонована інтерпретація засвідчує принципову неможливість чіткого розмежування власне семантичних й культурологічних лакун. При цьому можна говорити про певного виду атрибуції, тобто про приписування значення й, відповідно, тлумачення знака в обох мовних і культурних системах. Усі аксіологічні лакуни є фактично аксіологічними макролакунами

(axiologische makrolakunen), тобто глибокими, абсолютними чи частковими лакунами, які відрізняються за значенням.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, лінгвокультурологічний підхід до класифікації лакунарних одиниць є можливим завдяки врахуванню екстралінгвальних чинників розвитку зіставлюваних мов. Культурологічні лакуни можна досліджувати в межах моделі міжкультурної комунікації, враховуючи етнічно, соціально, історично та науково детерміновані категорії світогляду певної лінгвокультурної спільноти. Для дослідження інтерлінгвальної лакунарності недопустимим вважаємо ігнорування культурологічного чинника, оскільки міжмовні лакуни ідентифікуються лише у ситуації контакту двох культур. Практично усі види культурологічних лакун, крім етнографічних, не замикаються на слові й посідають проміжне місце між лінгвальними й екстралінгвальними. Здебільшого культурологічні лакуни отримують свою лексичну експлікацію у словнику та тексті. На нашу думку, розбіжності у способі мислення представників різних культур і соціальних систем англійської та української мов зумовлює складність кореляції типів лакун у зіставлюваних мовах з огляду на специфічність вибору оптимального для заповнення їхнього плану змісту й вираження.

Перспективи подальших досліджень інтерлінгвальної лакунарності вбачаються у зіставних розвідках діяльнісно-комунікативних та суб'єктивних лакун на матеріалі далекоспоріднених мов, а також виокремленні мовних засобів вираження їхнього плану форми та змісту в типологічному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердникова Е. В. Лексическая лакунарность в аспекте межкультурной коммуникации: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / Екатерина Вадимовна Бердникова. – СПб., 2006. – 288 с.
2. Быкова Г. В. Лакунарность как категория лексической системологии / Гюльчера Вахововна Быкова. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – 276 с.
3. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1981. – 367 с.
4. Кочерган М. П. Основы зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія. – 2006. – 424 с.
5. Сорокин Ю. А. Опыт систематизации лингвистических и культурологических лакун: методологические и методические аспекты / Ю. А. Сорокин, И. Ю. Марковина // Лексические единицы и организация структуры литературного текста : сб. научн. трудов. – Калинин, 1983. – С. 35–52.
6. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / [уклад. О. О. Селіванова]. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
7. Эйнуллаева Е. А. Лакуны в структуре языковой личности и их заполнение в межкультурной коммуникации : на примере английского и русского языков: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Екатерина Александровна Эйнуллаева. – М., 2003. – 167 с.
8. Ertelt-Vieth A. How to analyse and handle cultural gaps in everyday life (from the perspective of exchange students) [Електронний ресурс] / Astrid Ertelt-Vieth // Interculture Online. – 2003. – № 4. – Р. 1–25. – Режим доступу : online.de/info_dlz/ertelt_vieth_04_03.pdf
9. Wierzbicka A. *Lingua Mentalis* / Anna Wierzbicka. – Sydney : Acad. Press, 1980. – 326 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Підмогильний В. П. Невеличка драма. Романи. / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Д. : Промінь, 1990. – 326 с.
11. Хемінгвей Е. Фієста. По кому подзвін : Романи / Ернест Хемінгвей; [пер. з англ. М. Пінчевський]. – К., Вид-во при Київ. держ. ун-ті, 1984. – 520 с.
12. Hemingway E. *The Sun Also Rises*. – New York : Charles Scribner's sons, 1954. – 223 p. / [Електронний ресурс] / E. Hemingway: Режим доступу: <http://www.onread.com/fbreader/994592>.
13. Pidmohylny V. *A little Touch of Drama* / Valerian Pidmohylny; [transl. from Ukr. by G.S.N. Luckyi]. – Littleton, Colorado: Ukr. acad. press, 1972. – 191 p.